

The Death of Contract Theory

Mahmood Kazemi¹ , Fatemeh Sadat Hoseini Dehnavi²

1. Associate Professor, Corresponding Author, Department of Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: Makazemy@ut.ac.ir.

2. phd Candidate in Department of Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: Hoseini.f@ut.ac.ir

Article Info	Abstract
Article type: Research Article Manuscript received: 8 September 2024 final revision received: 3 November 2024 accepted: 5 January 2025 published online: 8 April 2025 Keywords: Death of Contract, Relational Contracts, Relationalization of Contracts, Custom, Good Faith, Fairness.	The "Death of Contract" theory, developed in American law, has significantly influenced modern contract law by challenging the traditional view of contracts as static, discrete transactions. The term "death" underscores the challenges confronting classical contract law in the contemporary era. This theory posits that the traditional contract law model relies on outdated assumptions, including freedom of contract, which do not reflect the complex, multidimensional, and relational nature of modern contractual relationships. A key principle of this theory is the use of "relational contracts" as an effective mechanism to rejuvenate contract law. This study examines the principles of the Death of Contract theory and evaluates its role within the Iranian legal system using a descriptive-analytical approach and library-based research, focusing on American and Iranian law. The research hypothesizes that elements of the Death of Contract theory are present in Iranian law, and relational contracts—while preserving freedom of contract and incorporating tools such as custom, interaction, the jurisprudential rule of justice, and judicial adjustment—have the potential for implementation in this legal system.

Cite this article: Kazemi, Mahmood; Hoseini Dehnavi, Fatemeh Sadat "The Death of Contract Theory", *Private Law Studies*, 55(1): 131- 162.

DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.380940.1007929>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.380940.1007929>

Introduction

The "Death of Contract" theory, introduced by American legal scholar Grant Gilmore in the 1970s, has fundamentally transformed contract law. This theory challenges the traditional model of contract law, which is premised on assumptions such as freedom of contract, equal bargaining power, perfect economic rationality, and stable environmental conditions. These assumptions are increasingly disconnected from modern realities, where contracts are often formed amidst structural inequalities, environmental uncertainties, and complex relational dynamics. The significance of this theory lies in its call to align contract law with the realities of contemporary legal relationships.

"Relational contracts," an outgrowth of the Death of Contract theory, offer a framework for revitalizing contract law. These contracts emphasize long-term relationships, cooperation between parties, flexibility in revising contractual terms, the reinforcement of good faith and mutual trust, adherence to standards of fairness and justice beyond initial agreements, and judicial oversight to ensure equitable contract execution.

The primary research question is: What is the applicability of the Death of Contract theory and the concept of relational contracts within the Iranian legal system?

The main hypothesis posits that Iranian law implicitly incorporates elements of the Death of Contract theory, evidenced by increasing legal and formal restrictions on freedom of contract. Furthermore, relational contract tools—such as the principles of good faith, custom, and fair interpretation—are potentially viable within this system.

This study aims to contribute to the evolution of contract law in Iran by promoting adaptation to modern societal needs and reforming traditional legal frameworks.

Method

This descriptive-analytical study employs library-based research, examining the subject across three sections within the scope of American and Iranian law. The analysis draws on legal scholarship and primary sources in English, Persian, French, and Arabic, including books and journal articles.

Results

In Iranian law, elements of the Death of Contract theory are discernible in several areas: deviations from the Civil Code in commercial law and

banking regulations, the erosion of contractual freedom in both public and private contracts, and the convergence of contractual and non-contractual liability. Indications of receptiveness to relational contracts include the recognition of open-ended clauses, increased reliance on customary practices, acceptance of insolvency arrangements, installment payments, and extensions for fulfilling obligations, judicial modification of contracts, enforcement of good faith principles, refusal to permit waivers of gross deception through express clauses, adoption of extra-textual interpretive methods, reliance on the presumption of validity, and the use of extra-legal mechanisms such as mediation.

Conclusions

In Iranian law, the principle of freedom of contract remains central and cannot be easily set aside. Similarly, the doctrine of *pacta sunt servanda* is essential for preserving the integrity of contract law. Moreover, contract law should not be fully subsumed into civil liability law. Consequently, applying the Death of Contract theory requires careful consideration of these foundational principles. To harness the benefits of the theory—such as recognizing implied obligations not explicitly stipulated in contracts—a balanced approach is recommended, favoring, for example, Charles Fried's moderate perspective over Gilmore's more radical stance.

For instance, Iranian courts lack authority to determine contractual consideration except in cases of subsequent gross disparity. Additionally, the principle prohibiting contractual uncertainty and risk (*gharar*) must be upheld to preserve mutual consent, which is fundamental to contracts. When incorporating open-ended terms, parties must ensure that mutual considerations remain sufficiently certain.

By leveraging these doctrinal tools, Iranian law can strike a balance between respecting party autonomy and implementing relational contract principles, thereby fostering coherent legal standards for modern contractual relationships.

Acknowledgements

The authors express sincere gratitude to the reviewers for their valuable structural and scholarly feedback.

Declaration of conflicting interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY) license.

نظریه مرگ قراردادها

محمود کاظمی^۱ ✉، فاطمه‌السادات حسینی دهنوی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
رایانامه: Makazemy@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: Hoseini.f@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۸ شهریور ۱۴۰۳

تاریخ بازنگری:

۱۳ آبان ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۶ دی ۱۴۰۳

تاریخ چاپ:

۲۰ فروردین ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

انصاف، حسن‌نیت، رابطه‌ای

شدن عقود، عرف، قرارداد

رابطه‌ای، مرگ قرارداد.

نظریه «مرگ قراردادها» که در حقوق آمریکا مطرح شده، کمک شایان توجهی به حقوق قراردادهای مدرن کرده و مفهوم سنتی قراردادها را به‌عنوان معاملات ایستا و گسسته به چالش کشیده است. واژه «مرگ» در این نظریه، برای برجسته کردن چالش‌هایی است که پیش روی حقوق سنتی قراردادها در دوران مدرن وجود دارد. بر مبنای این نظریه، مدل سنتی حقوق قراردادهای مبتنی بر فرضیاتی منسوخ در روابط قراردادی از جمله آزادی قراردادی است. این نظریه ادعا دارد که واقعیت روابط قراردادی مدرن بسیار پیچیده‌تر، چندبعدی‌تر و ارتباطی‌تر از مدل کلاسیک است. از اصول نظریه یادشده، بهره‌گیری از «قراردادهای رابطه‌ای» به‌عنوان ابزاری کارا برای جان تازه بخشیدن به حقوق قراردادهاست. اهمیت این موضوع، در هماهنگی حقوق قراردادهای با مقتضیات دنیای مدرن جلوه‌گر می‌شود. هدف این پژوهش، بررسی اصول نظریه مرگ قراردادها در گستره حقوق آمریکا و تأثیر آن بر نظام حقوقی ایران، به شیوه‌ای توصیفی-تحلیلی و روش کتابخانه‌ای است. فرضیه پژوهش آن است که آثاری از وجود مرگ قراردادها در حقوق ایران وجود دارد و قراردادهای رابطه‌ای نیز با حفظ نسبی آزادی قراردادی و به‌کارگیری ابزارهایی چون عرف، تعامل، قاعده فقهی عدالت، و تعدیل قضایی، قابلیت پیاده شدن در این نظام حقوقی را دارد.

استناد: کاظمی، محمود؛ حسینی دهنوی، فاطمه‌السادات (۱۴۰۴، بهار). «نظریه مرگ قراردادها». مطالعات حقوق خصوصی، ۵۵(۱)، ۱۶۲ - ۳۱. DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.380940.1007929>

© نویسندگان.

ناشر: موسسه انتشارات دانشگاه تهران

مقدمه

نظریه «مرگ قراردادهای»^۱ توسط «گرانٹ گیلْمور»^۲، حقوقدان برجسته آمریکایی، در کتابی با همین نام مطرح شده است. شکل‌گیری این نظریه به دهه ۱۹۷۰ برمی‌گردد؛ دوره‌ای که با تغییرات زیادی در جامعه و تفکر حقوقی آمریکا همراه بود. گیلْمور، استاد دانشکده حقوق ییل، دریافت که نظریه کلاسیک قراردادهای، که از قرن نوزدهم در حقوق آمریکا حاکم بوده است، به‌طور فزاینده‌ای با واقعیت‌های روابط قراردادی مدرن در تضاد است (گیلْمور، ۱۹۷۴: ۱-۱۵). بدین‌سان در عمل از اصول حقوق قراردادهای سنتی استفاده نمی‌شود و آنها قادر نیستند نیازهای روابط پیچیده حقوقی امروزی را برطرف کنند. در همان زمان، مفهوم «قرارداد رابطه‌ای»^۳ - که متمرکز بر روابط میان طرفین است - توسط حامیان نظریه مرگ قراردادهای از جمله ایان مک نیل^۴ مطرح شد تا با ماهیت و اصول خود، هم از روابط حقوقی دنیای جدید رفع نیاز کند، و هم بنای حقوق قراردادهای را بر ستونی جدید استوار سازد.

این پژوهش، در خلال پرسش‌هایی چون چستی نظریه مرگ قراردادهای و اصول قراردادهای رابطه‌ای، در پی پاسخگویی به این پرسش اصلی است که آیا باید معتقد بود که این وضعیت در حقوق ایران نیز رخ داده است و آیا نظریه مرگ قراردادهای و مفهوم قراردادهای رابطه‌ای در نظام حقوقی ایران قابل پذیرش خواهد بود. در این پژوهش، با روش کتابخانه‌ای و استمداد از شیوه توصیفی-تحلیلی در گستره حقوق آمریکا (خاستگاه این نظریه) و حقوق ایران (مقصد نهایی اقتباس)، پس از بیان مفاهیم نظریه مرگ قراردادهای و عقود رابطه‌ای در بخش نخست و مصادیق عملی آن در رویه قضایی در بخش دوم، به بررسی جایگاه آن در نظام حقوقی ایران در بخش سوم خواهیم پرداخت.

۱. مفهوم نظریه مرگ قراردادهای و مبانی آن

در این بخش، مفهوم و محتوای نظریه مرگ قراردادهای و عقود رابطه‌ای در دو مبحث جداگانه را بررسی می‌کنیم.

۱.۱. مفهوم نظریه مرگ قراردادهای

گرانٹ گیلْمور، در طرح و پرورش نظریه مرگ قراردادهای، از جنبش رئالیستی حقوقی در اوایل قرن بیستم که به‌جای اراده فردی بر اهمیت عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در شکل‌دهی به

-
1. The Death of Contracts
 2. Grant Gilmore
 3. Relational Contract
 4. Ian MacNeil

نتایج حقوقی تأکید داشتند متأثر شده است (فیشر، ۱۹۹۳: ۳-۲۰). او مدعی شد که نظریه‌های سنتی مرتبط با حقوق قراردادهای دیگر برای توضیح ماهیت پیچیده، چندبعدی، مستمر و ارتباطی بسیاری از روابط قراردادی مدرن، مانند قراردادهای فرانچایز (فرانشیز)^۱ و قراردادهای عرضه بلندمدت کافی نیست (گیلمور، ۱۹۷۴: ۸۷-۱۰۳). نظریه سنتی قراردادهای آنها را به عنوان معاملات گسسته و آنی بین طرفین خودمختار و منفعت طلب می‌نگرد که توسط قواعد سخت گیرانه ایجاب و قبول و عوض قراردادی، کنترل می‌شود (هورویتز، ۱۹۹۲: ۳۳-۶۳).

گیلمور با بیان اینکه حقوق قراردادهای در حال مرگ است، تلاش کرد نیاز به بازاندیشی بنیادین و اصلاح مدل حقوق قراردادهای و لزوم تغییر پارادایم در نحوه درک و اعمال حقوق قراردادهای را برجسته کند (گیلمور، ۱۹۷۴: ۱-۱۵). در باور گیلمور، حقوق سنتی قراردادهای مبتنی بر تلقی‌های غیرواقعی از ماهیت رابطه قراردادی است؛ از جمله اینکه طرفین آزادی کامل در انتخاب طرف قرارداد، نوع قرارداد و شرایط آن دارند، از قدرت چانه‌زنی و دسترسی برابر به اطلاعات برخوردارند، و قرارداد به طور کامل و دقیق، مقاصد و انتظارات آنها را منعکس می‌کند (گیلمور، ۱۹۷۴: ۱۰۳-۹۵). او اظهار کرد که بسیاری از قراردادهای مدرن، با مبادلات مداوم و پویا، بین طرف‌هایی منعقد می‌شود که در زمینه‌های پیچیده اجتماعی، اقتصادی قرار گرفته‌اند، و نیت و انتظارات آنها می‌تواند در طول زمان تکامل یابد. به باور وی، تأکید مدل سنتی بر آزادی قراردادی و استقلال طرفین، جای خود را به رویکردی مداخله‌جویانه و نظارتی داده است، که در آن قانون‌گذاران و دادگاه‌ها به طور فزاینده‌ای به اعمال محدودیت بر آزادی قراردادی، به منظور رعایت قواعد انصاف، حمایت از طرف‌های آسیب‌پذیر، و اهداف اجتماعی و اقتصادی گسترده‌تر همانند رفاه اجتماعی تمایل دارند (کرونمن، ۱۹۸۳: ۷۶۳-۷۹۸). نظریه مرگ قراردادهای که بر بیش واقع‌گرایی حقوقی استوار است و بر اهمیت عواملی همچون همکاری طرفین عقد، برخورد منصفانه و عدالت‌محور در شکل‌دهی رفتار قراردادی تأکید داشته و پیشنهاد می‌کند که دادگاه‌ها تمایل بیشتری به هدایت شرایط و پر کردن شکاف‌ها و خلأهای قراردادی داشته باشند و تعهدات قراردادی را با توجه به تغییر شرایط و اوضاع و احوال و انتظارات معقول طرفین تفسیر کنند (فاینمن، ۲۰۰۰: ۷۳۷-۷۴۸). این نظریه همچنین نیاز به رویکرد منعطف‌تر و عادلانه‌تر برای جبران خسارت را مطرح می‌کند. زیرا معتقد است راه‌حل‌های سنتی برای جبران آثار ناشی از نقض قرارداد، مانند خسارات ناشی از انتظار و عملکرد خاص، ممکن است همیشه در روابط قراردادی جدید، مناسب یا کافی نباشند. بنابراین رویکرد جدیدی لازم است تا شرایط خاص هر مورد و اهداف گسترده‌تری چون انصاف را در نظر گیرد (گیلمور، ۱۹۷۴: ۶۱-۹۳).

کمرنگ شدن مرز بین حقوق قراردادهای و حقوق مسئولیت مدنی، از دیگر ویژگی‌های نظریه مرگ قرارداهاست. گیلومر ادعا می‌کند که تمایز سنتی بین حقوق قراردادهای (که بر مبادلات داوطلبانه حاکم است) و مسئولیت مدنی (که بر جبران خسارات حکومت دارد) در حال از بین رفتن است و حقوق قراردادهای مدرن در حال اقتباس برخی اصول مسئولیت مدنی است؛ مانند حسن‌نیت، معامله منصفانه، وظیفه عمومی پیشه کردن مراقبت و احتیاط یک انسان معقول و متعارف، و انواع دکتترین منع انکار پس از اقرار (همانند وعده الزام‌آور).^۱ گیلومر خاطرنشان می‌کند که بسیاری از قراردادهای، بیشتر به تعهدات و وظایف عمومی در حقوق مسئولیت مدنی شباهت دارند، تا تعهدات رسمی و سخت و شکل‌گرای حقوق سنتی قراردادهای.^۲

خصیصه دیگر نظریه مرگ قراردادهای، نفی فرمالیسم یا شکل‌گرایی در حقوق قراردادهایست. این نظریه بیان می‌دارد که مدل کلاسیک قرن نوزدهمی حقوق قراردادهای، با تأکید بر قوانین و قواعد سخت‌گیرانه و تفسیر تحت‌اللفظی، دیگر برای پرداختن به واقعیت‌های روابط قراردادی مدرن که حتی ممکن است مبتنی بر اتکا یا همکاری باشند، مناسب نیست. نظریه یادشده پیشنهاد می‌کند که حقوق قراردادهای باید بیشتر به نیت، انتظارات و شرایط واقعی طرفین پاسخ دهد، نه اینکه صرفاً به الفاظ خشک مندرج در قراردادهای کتبی توجه کند. زیر سؤال بردن نظریه

۱. قاعده promissory estoppel (یا ایجاب الزام‌آور، یا منع پس گرفتن قول پس از ایجاد آن) زیرمجموعه قاعده معروف «منع انکار پس از اقرار» در نظام کامن‌لاست. مطابق این قاعده، در صورت وجود شرایطی، فردی که ایجاب یا وعده‌ای داده که ارکان یک قرارداد صحیح (ایجاب و قبول و عوض) را نداشته باشد و وعده‌اش قرارداد تلقی نشود، دیگر نمی‌تواند زیر آن بزند. این شرایط عبارت‌اند از: صریح و بدون ابهام بودن وعده، عمل کردن شخص بر اساس وعده شخص طرف مقابل، معقول و قابل پیش‌بینی بودن عمل بر اساس وعده، و متحمل شدن ضرر در صورت عدم عمل به آن. برای این قاعده می‌توان یک مثال آورد: کارفرمایی به یک کارمند وعده کار می‌دهد. فرد شغل فعلی خود را رها کرده و با تکیه بر آن وعده، محل زندگی خود را تغییر می‌دهد. حال، اگر کارفرما پیشنهاد شغلی را لغو کند، فرد می‌تواند از کارفرما خسارت دریافت کند. این قاعده همچنین آزادی فرد را محدود کرده و کسی را که چنین وعده‌ای داده است، از پس‌گیری آن منع کرده و از شخصی که به او اعتماد کرده حمایت می‌کند.

۲. نکته جالب آن است که در حقوق فرانسه نیز، بحث طولانی‌مدتی در مورد رابطه میان مسئولیت مدنی به معنای خاص (یا مسئولیت خارج از قرارداد) و مسئولیت قراردادی، و اینکه آیا این دو شکل از مسئولیت، باید به‌عنوان متمایز یا یکپارچه تلقی شوند وجود داشته است. پاره‌ای از متفکران حقوقی فرانسوی به استقلال هر کدام از این دو مسئولیت و برخی دیگر به وحدت آنها استدلال کرده‌اند. از میان معتقدین به وحدت، برخی معتقدند که مسئولیت قراردادی، در اصول کلی مسئولیت نسبت به جبران خسارت وارد شده است؛ درحالی‌که برخی دیگر معتقدند که مسئولیت خارج از قرارداد، شاخه‌ای از مسئولیت قراردادی است. در نهایت، درحالی‌که هیچ بحثی از نظریه مرگ قراردادهای در حقوق فرانسه به چشم نمی‌خورد و مدرک مستقیمی از تأثیر این دیدگاه فرانسوی در خصوص وحدت مسئولیت غیرقراردادی و قراردادی در تنظیم اصول نظریه مرگ قرارداد آمریکایی وجود ندارد، شباهت‌های بین این دو بحث حقوقی و همگرایی‌های آنها نشان می‌دهد که ممکن است برخی نگرانی‌ها و چالش‌های اساسی مشترک در نظام‌های گوناگون در رابطه با تنظیم روابط قراردادی مدرن وجود داشته باشد. هر دو سنت حقوقی به‌طور مستقل به نقدها و مفهوم‌سازی‌های مشابهی از حقوق قراردادهای رسیده‌اند که ناشی از تغییرات اجتماعی و اقتصادی قابل مقایسه، و ماهیت در حال تحول روابط قراردادی است (رمی، ۱۹۹۷: ۳۲۳-۳۵۵).

«عوض» در قراردادهای که بر مبنای آن یک قرارداد تنها در صورتی لازم الاجراست که با مبادله رسمی تعهدات یا انجام فعل یا دادن مال پشتیبانی شود، از دیگر ویژگی‌های نظریه مرگ قراردادهاست (گیلمور، ۱۹۷۴: ۱۸-۳۴).

پس از گیلیمور، محققان آمریکایی دیگری، ایده مرگ قراردادهای را مورد تأیید، توسعه و اصلاح قرار دادند. برخی از آنها، همانند ایان مک نیل و استورات مکالی^۱ بر اهمیت هنجارها، آداب و رسوم و رویه‌های اجتماعی در شکل‌دهی رفتار قراردادی تأکید کرده (مک نیل، ۱۹۸۰: ۱-۲۳) و تصریح کردند که بر بسیاری از روابط تجاری، هنجارها و انتظارات غیررسمی، کنترل بیشتری از قراردادهای رسمی دارند؛ از این رو بر مطالعه تجربی رویه‌های تجاری و تطبیق قراردادهای با آنها تأکید کردند (مکالی، ۱۹۶۳: ۵۵-۶۷). پاره‌ای دیگر چون پاتریک آتیا^۲ تأکید بیشتری بر عوامل تاریخی و ایدئولوژیکی کردند که حقوق قراردادهای را توسعه بخشیدند و بر پیامدهای اجتماعی و سیاسی گسترده‌تر زوال مدل سنتی توجه بیشتری کردند (آتیا، ۱۹۷۹: ۱-۲۵). برخی دیگر همچون چارلز فرید^۳ در کنار پذیرش محدودیت‌های مدل سنتی، همچنان اصل «استقلال حقوق قراردادهای» را پذیرفتند و به اصولی چون «آزادی قراردادی» و «ماهیت الزام‌آور وعده‌ها» وفادار ماندند (فرید، ۱۹۸۱: ۳۰-۱). عده‌ای دیگر نیز مانند رابرت اسکات^۴ در کنار پذیرش ایده اصلی نظریه، هزینه‌های بالقوه و پیامدهای ناخواسته پذیرش آن مانند افزایش عدم اطمینان و پیش‌بینی‌ناپذیری در روابط قراردادی را تذکر دادند (اسکات، ۲۰۰۴: ۳۹۰-۳۹۶).

در نهایت، باید گفت نظریه مرگ قراردادهای، رویکردی «کثرت‌گرایانه» را برای تنظیم قراردادهای برجسته می‌کند؛ رویکردی که از گستره وسیعی از ابزارها و اصول قانونی و حقوقی و غیر آن برای رسیدگی به نیازهای متنوع و در حال تحول طرف‌های قرارداد استفاده می‌کند. مهم‌ترین اصل این نظریه، استفاده از قراردادهای رابطه‌ای بوده که در ادامه بیان خواهد شد.

۲.۱. مفهوم قراردادهای رابطه‌ای و اصول آن

در این مبحث، مفهوم قراردادهای رابطه‌ای و اصول و ابزارهای آن را بررسی می‌کنیم.

۲.۱.۱. مفهوم قراردادهای رابطه‌ای

مفهوم قراردادهای رابطه‌ای یا نظریه رابطه‌ای شدن قراردادهای، در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، به وسیله دانشمندان حقوقی مانند ایان مک نیل و استورات مکالی مطرح شد (مکالی، ۱۹۶۳: ۵۵-۶۷) و

1. Stewart Macaulay
2. Patrick Atiyah
3. Charles Fried
4. Robert Scott

مکنیل، ۱۹۷۴: ۶۹۱-۸۱۶). مکنیل این نظریه را در پاسخ به محدودیت‌های حقوق قراردادهای کلاسیک در پرداختن به پیچیدگی و پویایی روابط قراردادی مدرن بنا نهاد. او همچون گیل مور بر این باور بود که حقوق سنتی قراردادهای، با تمرکز بر معاملات گسسته و الزام به پایبندی دقیق به شرایط مکتوب توافق، با واقعیت‌های روابط تجاری بلندمدت و مبتنی بر همکاری سازگار نیست (مکنیل، ۱۹۷۸: ۸۵۴-۹۰۵).

قراردادهای رابطه‌ای را می‌توان به‌عنوان قراردادهایی تعریف کرد که بر رابطه میان طرفین قرارداد تأکید می‌کند و روابط دائمی و بلندمدتی را بین طرفین، به‌جای معاملات مجزا و یکباره، حاکم می‌داند. مشخصه این قراردادهای، اعتماد، انعطاف‌پذیری، وابستگی متقابل، تأکید بر همکاری، و درک اهمیت هنجارهای اجتماعی و انتظارات غیررسمی در شکل دادن به رفتار قراردادی است (گوئنز و اسکات، ۱۹۸۱: ۱۰۸۹-۱۱۵۰؛ مکنیل، ۲۰۰۰: ۸۷۷-۹۰۷). اصطلاح «رابطه‌ای» از این رو برای توصیف این قراردادها استفاده می‌شود که اغلب به «مدیریت روابط» بین طرفین تأکید دارند، نه اینکه صرفاً شرایط یک مبادله خاص را مشخص کنند. قراردادهای رابطه‌ای مقرر می‌دارند که نیازها، انتظارات و شرایط طرفین ممکن است در طول زمان تغییر کند، بنابراین نیاز به رویکرد سازگارتری وجود دارد (گوئنز و اسکات، ۱۹۸۱: ۱۰۸۹-۱۱۵۰).

قراردادهای رابطه‌ای در دامنه گسترده‌ای از زمینه‌های قراردادی قابلیت به‌کارگیری دارند. هرچند مورد روشن آن، قراردادهایی است که شامل روابط مداوم و بلندمدت بین طرفین است، اما باید گفت که تمام قراردادهای دارای ابعاد رابطه‌ای هستند، که میزان وجود و اهمیت این ابعاد، بسته به ماهیت و زمینه توافق، متفاوت است. با وجود آن، حتی در معاملات یکباره‌تر و گسسته‌تر، هنجارها و ملاحظات رابطه همچنان می‌توانند در شکل دادن به رفتار و انتظارات طرفین نقش داشته باشند. برای نمونه حتی در یک «قرارداد ساده فروش کالا»، جنبه‌ای رابطه‌ای در دل آن در خصوص انتظارات طرفین در مورد کیفیت محصول، زمان تحویل، و شرایط پرداخت وجود دارد که بر اساس هنجارهای آن کسب‌وکار یا صنعت، معاملات گذشته میان طرفین یا سایر عوامل تعیین می‌شود (مکالی، ۱۹۶۳: ۵۵-۶۷؛ مکنیل، ۲۰۰۰: ۸۷۷-۹۰۷). قراردادهای رابطه‌ای همانند نظریه مرگ قراردادهای، درک سنتی از مفهوم قرارداد را به چالش می‌کشد، زیرا تأیید می‌کند که مفهوم سنتی قراردادهای، به‌عنوان توافقات گسسته و داوطلبانه بین طرفین مستقل، با افزایش مقررات و قانونی شدن روابط قراردادی در حال تخریب است. در همین زمینه روحی جدید را در کالبد رو به مرگ قراردادهای برای نجات آن دمیده و به‌دنبال تطبیق و گسترش آن برای انعکاس بهتر واقعیت‌های روابط قراردادی مدرن است. قراردادهای رابطه‌ای، اخطار و فراخوان نظریه مرگ قراردادهای برای ارائه درک واقعی‌تر و دقیق‌تری از نقش و کارکرد قراردادهای در جامعه مدرن را اجابت کرده و توجه حقوق‌دانان را به اصول خویش معطوف می‌سازد.

۱.۲.۲. اصول و ابزارهای قراردادهای رابطه‌ای

اصول و ابزارهای قراردادهای رابطه‌ای عبارت‌اند از:

(الف) توجه به هنجارها و انتظارات: ادعای نظریه قراردادهای رابطه‌ای آن است که روابط قراردادی اغلب توسط هنجارها، آداب و رسوم، رویه‌های اجتماعی، و انتظارات غیررسمی از جمله قراردادهای اجتماعی نهان و متعدد اداره می‌شوند (مکالی، ۱۹۸۵: ۴۶۵-۴۸۲).

(ب) ارزش انعطاف و همکاری: نظریه قرارداد رابطه‌ای بر اهمیت انعطاف‌پذیری، همکاری و تطبیق‌پذیری در روابط قراردادی بلندمدت تأکید می‌کند. بدین صورت که طرفین باید تعهدات و انتظارات خود را در طول زمان، در واکنش به شرایط متغیر یا رویدادهای پیش‌بینی نشده، تعدیل کنند (اشپايدل، ۲۰۰۰: ۸۲۳-۸۴۶).

(ج) اهمیت زمینه و تفسیر فرامتنی: قرارداد رابطه‌ای برای زمینه اجتماعی، اقتصادی و نهادی که قراردادها در آن شکل می‌گیرند و اجرا می‌شوند، اهمیت زیادی قائل است؛ چراکه باور بر آن است که معنا و قابلیت اجرای وعده‌های قراردادی، اغلب به عواملی فراتر از چارچوب توافقنامه کتبی بستگی دارد (مکنیل، ۱۹۷۸: ۸۵۴-۹۰۵). افزون بر این قرارداد رابطه‌ای به دادگاه‌ها توصیه می‌کند که فراتر از چارچوب توافق کتبی به قراردادهای بنگرند. از سوی دیگر، مطابق با این اصل، توصیه می‌شود مصادیقی که با توجه به ماهیتشان طبق اصول رابطه‌ای تنظیم می‌شوند، در متن خویش از «شروط باز»^۱ استفاده کنند تا با شرایط متغیر سازگار شوند. منظور از شروط باز، شروطی ناقص و نه مبهم است که طرفین می‌توانند برخی از تعهدات و انتظارات خود را در آینده در آنها، «شروط به انجام مذاکرات» جای دهند. برخی از نمونه‌های رایج شروط باز عبارت‌اند از: «شرط تعدیل قیمت»^۲ (بر اساس شرایط بازار، تورم یا عوامل دیگر)، «استانداردهای عملکرد»^۳ (تعیین استانداردها یا اهداف عملکرد به جای تعیین وظایف شغلی یا تعیین دقیق خدمات در قراردادهای خدمات یا پیمانکاری)، «شروط بهترین تلاش یا تلاش معقول»^۴ (در قراردادهای همکاری یا سرمایه‌گذاری مشترک، برای دستیابی به اهداف معین) و «شروط مذاکره مجدد»^۵ (به صورت دوره‌ای).

(د) بهره‌گیری متعادل از شکل‌گرایی: نقش شکل‌گرایی در قراردادهای رابطه‌ای، موضوعی مورد مناقشه است که سبب گفت‌وگوهای فراوانی میان حقوقدانان شده است. ابتدا باید گفت که شکل‌گرایی در این زمینه، به تبعیت دقیق از قواعد حقوقی، رویه‌ها و تفسیرهای تحت‌اللفظی

1. Open-Ended Terms
2. Price Adjustments
3. Performance Standards
4. Best or Reasonable Efforts
5. Renegotiation

قرارداد اطلاق می‌شود که توجهی به زمینه، هدف یا روابط گسترده‌تر میان طرفین ندارد؛ اموری که قراردادهای رابطه‌ای در پی دستیابی به خلاف آنها هستند، زیرا در این روابط، طرفین بیشتر نگران حفظ رابطه مستمر و دستیابی به اهداف مشترک خود هستند تا پایبندی به متن دقیق قرارداد. از این نظر، قرارداد رابطه‌ای را می‌توان نقدی بر رویکردهای فرمالیستی به حقوق قراردادهای دانست. بنابراین اصولاً نظریه‌پردازان قرارداد رابطه‌ای استدلال می‌کنند که فرمالیسم سخت، اغلب می‌تواند به نتایج ناعادلانه یا ناکارآمد منجر شود (مکالی، ۱۹۶۳: ۵۵-۶۷). با این حال، این بدان معنا نیست که نظریه قرارداد رابطه‌ای نقش شکل‌گرایی در قراردادهای را به‌طور کامل نفی می‌کند. نظریه‌پردازان از سوی دیگر اذعان دارند که شکل‌گرایی می‌تواند کارکردهای مهمی را در روابط قراردادی انجام دهد؛ مانند ارائه وضوح، پیش‌بینی‌پذیری، قابلیت اجرا و کاهش عدم قطعیت و فرصت‌طلبی (اشپایدل، ۲۰۰۰: ۸۲۳-۸۴۶). در نتیجه، چالش کلیدی، ایجاد «تعادل بین شکل‌گرایی و انعطاف‌پذیری» در روابط قراردادی، بسته به نیازها، اهداف و شرایط خاص طرفین است. در پاره‌ای موارد، درجه بالاتری از شکل‌گرایی ممکن است مناسب یا ضروری باشد؛ مانند جایی که خطرهای فرصت‌طلبی شایان توجه است، یا طرفین درگیر «معامله‌ای یک‌باره با انتظار کمی از تعامل در آینده» هستند (اسکات، ۲۰۰۰: ۸۴۷-۸۷۶). نمونه‌هایی از نحوه تعامل شکل‌گرایی و انعطاف در روابط قراردادی را می‌توان متصور شد؛ در یک قرارداد عرضه بلندمدت، طرفین ممکن است مفاد رسمی برای تعدیل قیمت، استانداردهای کیفیت و زمان‌بندی تحویل را در نظر بگیرند، درحالی‌که هنجارها و شیوه‌های غیررسمی را برای ارتباط، همکاری و حل مشکلات ایجاد کنند. یا به‌طور مثال در یک پروژه ساختمانی، طرفین ممکن است قراردادی بسیار دقیق و رسمی داشته باشند که محدوده کار، جدول زمانی و شرایط پرداخت را مشخص می‌کند و در عین حال، سازوکارهایی را برای همکاری مداوم، حل اختلاف و سازگاری با شرایط پیش‌بینی‌نشده ایجاد می‌کنند.

۵) تأکید بر سازوکارهای فراقانونی: نظریه قرارداد رابطه‌ای، محدودیت‌های قانونی را در روابط قراردادی بلندمدت به‌خوبی می‌شناسد. بنابراین مقرر می‌دارد که طرفین برای اطمینان از عملکرد و حل‌وفصل اختلافات، به مکانیسم‌های فراقانونی، مانند عمل متقابل، اعتماد، شهرت، میانجی‌گری و داوری تکیه کنند (اسکات، ۱۹۸۷: ۲۰۵-۲۰۵۴).

۶) ایجاد دادگاه‌های قراردادی:^۱ این ایده توسط برخی از صاحب‌نظران حقوق، به‌عنوان راه‌حلی بالقوه در مورد چالش‌های قضاوت در مورد روابط قراردادی پیچیده ارائه شده است. دادگاه‌های یادشده، به‌طور خاص برای رسیدگی به اختلافات ناشی از قراردادهای رابطه‌ای

طراحی می‌شوند. وظیفه اصلی دادگاه قراردادی یا دادگاه رابطه‌ای، فراهم کردن سازوکاری برای حل و فصل اختلافات است که بیشتر با ویژگی‌ها و نیازهای منحصر به فرد قراردادهای رابطه‌ای هماهنگ باشد. چنین دادگاه‌هایی توسط قضات یا داورانی با تخصص در حقوق قراردادها و آگاه به عملکرد قراردادهای رابطه‌ای تشکیل شده، و این اختیار را خواهند داشت که اصول تفسیر و اجرای انعطاف‌پذیرتر و حساس به زمینه را اعمال کنند (مکنیل، ۲۰۰۰: ۸۷۷-۹۰۷). باید اشاره کرد که در حال حاضر نیز مؤسساتی اندک، ولی مشابه با چنین عملکردی در سرتاسر دنیا وجود دارند. به منظور مصون ماندن اصول قراردادهای رابطه‌ای از ایراد و چالش‌های اجرا، علاوه بر به کار بردن متعادل شکل‌گرایی، توجه به این نکات نیز لازم است؛ ایجاد دستورالعمل‌های واضح در مورد زمان و چگونگی اعمال اصول قراردادهای رابطه‌ای، برای جلوگیری از بروز ابهام و عدم قطعیت در قراردادها (مکنیل، ۲۰۰۰: ۸۷۷-۹۰۷)؛ به رسمیت شناختن استقلال طرفین قرارداد در تعریف حقوق و تعهداتشان، در عین اعمال اصول رابطه‌ای، در مواردی از قرارداد که ماهیت آن و انتظارات طرفین اقتضای آن را می‌کند؛ ایجاد مجموعه‌ای منسجم و جزئی‌تر از ویژگی‌ها، اصول و نحوه تفسیر قراردادهای رابطه‌ای، به منظور ارتقای درک مشترک، و برای جلوگیری از بروز اختلاف نظر، و توسعه استانداردهای عملکرد، بیان شفاف انتظارات، و تعیین سازوکارهایی برای نظارت بر رفتارهای فرصت‌طلبانه در طرفین قرارداد.

پس از شکل‌گیری نظریه قراردادهای رابطه‌ای، نظریه‌ها و مفاهیم جدیدی نیز پیرامون یا متأثر از آن شکل گرفتند. در هر کدام از آنها، محققان به دنبال گسترش و اصلاح بیشتر ایده‌های نظریه قرارداد رابطه‌ای در پرتو بینش‌هایی از اقتصاد و جامعه‌شناسی بوده‌اند؛ «نظریه قرارداد پویا»^۱ یا «نظریه پویایی قراردادها»، سازوکارهایی را برای مذاکره مداوم، حل و فصل اختلاف و تعدیل در قراردادها (همچون قرار دادن بند مذاکره مجدد، شروط مربوط به اشتراک‌گذاری اطلاعات و مشوق‌های عملکرد، و پیش‌بینی مقررات احتمالی) پیشنهاد می‌کند. دکتین دیگر، «نظریه قرارداد تکاملی»^۲ یا «نظریه تکامل قراردادی» است که از بینش‌های اقتصاد تکاملی^۳ و نظریه بازی^۴ استفاده می‌کند تا چگونگی تکامل روابط قراردادی را در طول زمان تحلیل کند. سازگاری، یادگیری و وابستگی به مسیر از اصول قراردادهای تکاملی‌اند. دکتین دیگر، «نظریه قراردادهای شبکه‌ای» یا «نظریه شبکه قراردادهای»^۵ است که قراردادها را نه به عنوان توافقات

1. Dynamic Contract Theory

2. Evolutionary Contract Theory

۳. مکتبی است که اصول تکامل، مانند تنوع، انتخاب و انطباق را برای مطالعه نظام‌ها و رفتار اقتصادی به کار می‌گیرد.

4. Game Theory

این نظریه، یک چارچوب ریاضی برای تجزیه و تحلیل تعاملات راهبردی بین تصمیم‌گیرندگان است.

5. Network Theory of Contracts

مجزا بین دو طرف، بلکه به منزله بخشی از شبکه پیچیده‌ای از روابط، وابستگی‌ها و تعاملات بین بازیگران متعدد می‌نگرد و از دیدگاه‌های جامعه‌شناسی، اقتصاد و نظریه سازمانی بهره می‌برد تا بفهمد که چگونه بافت اجتماعی و اقتصادی گسترده‌تری، شکل‌گیری، عملکرد و تکامل روابط قراردادی را به وجود می‌آورد. از اصول آن نیز می‌توان به جاسازی عوامل اجتماعی و اقتصادی در قراردادهای چندگانگی (وجود ابعاد متعددی از مبادله و تعامل در روابط قراردادی)، وابستگی متقابل (میان طرفین قرارداد و شبکه‌ای از ذی‌نفعان، مانند تأمین‌کنندگان، مشتریان، تنظیم‌کننده‌ها و جوامع)، و کشاکش قدرت و نفوذ در داشتن اطلاعات و چانه‌زنی، اشاره کرد.

برخی محققان بر این باورند که قرارداد رابطه‌ای، وجود مستقلی ندارد و باید در مفاهیم حقوقی دیگر ادغام شود. آلن شوارتز^۱ بر این باور است که اصول «استقلال»^۲ و «کارایی»^۳ در قراردادهای می‌تواند به اندازه کافی به نگرانی‌های مطرح‌شده توسط قراردادهای رابطه‌ای رسیدگی کند (شوارتز و اسکات، ۲۰۰۳: ۵۴۱-۶۱۹). رابرت هیلمن^۴ بر آن است که اصول قرارداد رابطه‌ای را می‌توان در تعدادی از دکترین‌های حقوق قراردادهای موجود، مانند حسن‌نیت، انصاف، وعده الزام‌آور و دکترین نامعقول یا نامتعارف بودن^۵ گنجاند.

اما به نظر می‌رسد که این قراردادهای قابل ادغام با سایر نهادهای حقوقی نیستند، زیرا اولاً، اصول قرارداد رابطه‌ای، گسترده‌تر و ترکیبی‌تر از هریک از مفاهیم ذکرشده است. در نظریه مرگ

1. Allan Schwartz
2. Autonomy
3. Efficiency
4. Robert Hillman

۵. دکترین unconscionability دلالت بر آن دارد که دادگاه‌ها اجازه دارند از اجرای قراردادهای با شروط خاص قراردادی که به شدت ناعادلانه یا ظالمانه تلقی می‌شوند، خودداری کنند. بنابراین، اگر قراردادی به نتیجه غیرمعقول منجر شود، حتی اگر طرفین داوطلبانه با شرایط آن موافقت کرده باشند، نباید اجرا شود.

این نظریه، دو جنبه دارد: ۱. نامعقول یا نامتعارف بودن رویه‌ای: که ناظر بر فرایند شکل‌گیری قرارداد است؛ مانند قدرت چانه‌زنی نابرابر، فقدان انتخاب معنادار، یا استفاده از تاکتیک‌های فریبده. ۲. نامعقول یا نامتعارف بودن ماهوی: که به نبود انصاف در محتوای قرارداد اشاره دارد؛ مانند شروطی که بیش از حد یک‌طرفه، ظالمانه یا مغایر با خطمشی عمومی باشند. اگر دادگاه تشخیص دهد که یک قرارداد یا یک شرط خاص غیرمعقول است، آنگاه، یا از اجرای قرارداد امتناع می‌ورزد یا قرارداد را بدون شرط نامعقول اجرا یا اعمال شرط را محدود می‌کند.

در حقوق ایران، ابتدا موضوع معامله باید مالیت داشته باشد و متضمن منفعت عقلایی باشد. سپس در مورد شروط ضمن عقد نیز چنین مقرر شده است که شرط اگر غیرمقدور، یا بدون نفع و فایده، و یا نامشروع باشد، باطل شمرده می‌شود. اما در خصوص امور ناعادلانه، غیرمنصفانه و نامتعارف، حکمی موجود نیست، زیرا خود مفهوم انصاف با کارکردی که در حقوق غرب دارد در نظام حقوقی ما به رسمیت شناخته نشده و البته نیازی به وجود آن نیز نبوده است؛ چراکه مفهوم انصاف، زائیده نظام کامن‌لاست. در خصوص مفهوم عدالت نیز بیانی صورت نگرفته است، اما آثاری از حضور آن در قواعد فقه پیدا می‌شود. در خصوص نامتعارف بودن قرارداد یا شرط نیز اصل بر صحت آن است؛ مگر آنکه در تنافی با شرایط صحت قرارداد یا شرط - مانند خلاف نظم عمومی نبودن - قرار بگیرد.

قراردادها نیز به این مهم اشاره شد که این نظریه، نیاز به رویکردی «کثرت‌گرایانه» برای تنظیم قراردادها دارد؛ رویکردی که از گستره وسیعی از ابزارها و اصول قانونی و حقوقی و غیر آن برای رسیدگی به نیازهای متنوع و در حال تغییر طرفین قرارداد استفاده می‌کند؛ ثانیاً، حتی اگر اصول این نوع از قراردادها را میان «چندین» نهاد حقوقی توزیع کنیم، این امر پاسخگوی نیازها نخواهد بود، زیرا قراردادهای رابطه‌ای، صرفاً مجموعه‌ای خشک از چند نهاد و ابزار حقوقی نیست، بلکه تعاملاتی منحصربه‌فرد میان اصول گردآوری‌شده تنظیم می‌کند (مانند تعامل میان وجود و عدم شکل‌گرایی)؛ ثالثاً، این قراردادها مفاهیمی اضافه بر تعریف هریک از نهادهای حقوقی یادشده را به روابط میان خود می‌افزاید (مانند انعطاف و همکاری و ...)؛ رابعاً، با نشان دادن کلیت واحد خود، وجود و اجرای اصول خویش را _ حتی در صورت عدم ذکر آنها در قرارداد _ مجری می‌داند؛ بنابراین وجود آن مقدم بر نهادهایی چون حسن‌نیت و عمل منصفانه بوده و نه تنها مساوی با آنها نیست، بلکه به‌مثابه علت مادی وجود آنها و سایر الزامات مشابه تلقی خواهد شد.

۲. کاربرد نظریه مرگ قراردادهای

در این بخش، کاربرد مفاهیم و اصول مطرح شده در بخش نخست را در عرصه واقعیت به نظاره می‌نشینیم. بنابراین، ابتدا مصادیق قراردادهای رابطه‌ای را در دنیای حقوق جست‌وجو کرده و در مبحث دوم، آثار عملی این نظریه را در رویه قضایی نظام‌های حقوقی دنیا بررسی خواهیم کرد.

۲.۱. مصادیق قراردادهای رابطه‌ای

نهادهایی را در عالم حقوق می‌توان یافت که ارتباط کاملی با پذیرش مفهوم مرگ قراردادهای و بهره‌گیری از اصول عقود رابطه‌ای دارند، که در ادامه برخی مصادیق آن ذکر می‌شود:

الف) قراردادهای مشارکتی^۱: قراردادهایی هستند که در آن طرفین با یکدیگر برای رسیدن به یک هدف مشترک همکاری می‌کنند و منابع، ریسک‌ها و پاداش‌ها را به اشتراک می‌گذارند. این قراردادها بر همکاری، ارتباط و اعتماد متقابل میان طرفین قرارداد تأکید می‌کنند. قراردادهای مشارکت تحقیق و توسعه، و تولید مشترک جزء این دسته هستند؛ اما بارزترین مصداق این گروه از قراردادها، قراردادهای سرمایه‌گذاری مشترک یا جوینت ونچر^۲ هستند. قرارداد سرمایه‌گذاری مشترک، رابطه‌ای شراکتی برای یک پروژه یا سرمایه‌گذاری تجاری خاص میان طرفین ایجاد کرده و نیاز به هماهنگی و همکاری نزدیک دارد (هریگن، ۱۹۸۸: ۱۴۱-۱۵۸). سرمایه‌گذاری مشترک

1. Collaborative Contracts

2. Joint Venture Contracts

پروژه‌های ساختمانی بین‌المللی، سرمایه‌گذاری مشترک توسعه فناوری، و سرمایه‌گذاری مشترک اکتشاف و استخراج منابع طبیعی، در قالب قراردادهای جوینت ونچر منعقد می‌شوند.

ب) قراردادهای به‌هم‌پیوسته^۱ (قراردادهای مرتبط): قراردادهایی هستند که در شبکه‌ای از قراردادهای مرتبط، با هم پیوسته شده که شامل چندین طرف و تعهدات مرتبط با یکدیگرند. این قراردادها وابستگی‌های متقابل ایجاد می‌کنند و نیاز به هماهنگی بین طرف‌های مختلف قرارداد دارند (کالینز، ۲۰۰۳: ۱-۲۴). قراردادهای شبکه‌های زنجیره تأمین، فرانچایز و کنسرسیوم^۲ پروژه‌های ساختمانی، جزء این دسته از قراردادها به‌شمار می‌آیند. قراردادهای به‌هم‌پیوسته نوعی قرارداد رابطه‌ای هستند، زیرا شبکه پیچیده‌ای از روابط به‌هم‌پیوسته را در برمی‌گیرند که مستلزم هماهنگی، ارتباط و تطبیق مداوم میان طرف‌های مختلف درگیر است.

در این میان، قراردادهای زنجیره تأمین^۳ قراردادهایی هستند که در شبکه‌ای از روابط به‌هم‌پیوسته، بر جریان کالاها، خدمات و اطلاعات بین چند طرف درگیر در تولید و توزیع یک محصول یا خدمات نظارت دارند (جوی و هانگ، ۲۰۰۲: ۴۶۹-۴۹۳). قراردادهای تأمین قطعات خودرو، قراردادهای مدیریت موجودی خرده‌فروشی، و قراردادهای تأمین کالاهای کشاورزی، نمونه‌هایی از قراردادهای زنجیره تأمین هستند.

در خصوص قراردادهای فرانچایز یا حق امتیاز نیز باید گفت که قراردادهایی هستند که در آن، فرد امتیازدهنده به دریافت‌کننده امتیاز، حق راه‌اندازی تجاری را با استفاده از علامت تجاری، مدل تجاری و سیستم‌های پشتیبانی خود در ازای کارمزد و حق امتیاز مستمر اعطا می‌کند. این قراردادها، رابطه‌ای بلندمدت و مشارکتی بین طرفین برقرار می‌کنند (مکنیل، ۱۹۷۸: ۸۵۴-۹۰۵). حق امتیاز رستوران‌های فست‌فود، هتل‌های زنجیره‌ای، و فروشگاه‌های خرده‌فروشی، مثال‌هایی برای قراردادهای یادشده هستند.

ج) قراردادهای یکپارچه‌سازی^۴: این دسته، توافقاتی هستند که چند قرارداد یا طرف را در یک چارچوب واحد و جامع گرد هم می‌آورند. آنها اغلب شامل روابط پیچیده و به‌هم‌پیوسته‌اند و نیاز به هماهنگی بین ذی‌نفعان مختلف دارند (مکالی، ۲۰۰۳: ۴۴-۷۹). قراردادهای ساختمانی که شامل چندین پیمانکار و پیمانکاران فرعی است، قراردادهای پیچیده زنجیره تأمین و مشارکت عمومی و خصوصی، جزو قراردادهای یکپارچه‌سازی به‌شمار می‌آیند. این قراردادها رابطه‌ای

1. Connected Contracts

۲. به پیوند دو یا چند فرد، شرکت، سازمان یا حکومت یا ترکیبی از این‌ها باهم برای انجام کنش‌های هماهنگ یا ادغام منابعشان برای رسیدن به هدف یکسان، کنسرسیوم (Consortium) گویند.

3. Supply Chain Contracts

4. Integration Contracts

هستند، زیرا شامل روابط متعدد و وابسته به هم هستند که به هماهنگی، ارتباط و سازگاری مداوم نیاز دارند.

در این گروه، قراردادهای ساخت و ساز^۱ قراردادهایی هستند که مربوط به طراحی، ساخت و تکمیل پروژه‌های ساختمانی مانند ساختمان‌ها، زیرساخت‌ها یا تأسیسات صنعتی می‌شوند. قراردادهای یادشده شامل طرف‌های مختلف از جمله مالکان، معماران، پیمان‌کاران عمومی و پیمان‌کاران فرعی هستند و نیاز به هماهنگی و همکاری گسترده‌ای دارند (سوییت و اشنایر، ۲۰۱۳: ۳۹۱-۴۲۵). قراردادهای طراحی و ساخت، قراردادهای مدیریت ساخت، و قراردادهای مهندسی، تدارکات و ساخت و ساز (EPC) زیر این مجموعه جای می‌گیرند.

قراردادهای مشارکت عمومی و خصوصی^۲ (PPP) نیز، قراردادهای بلندمدت بین یک نهاد دولتی و یک شرکت خصوصی برای طراحی، ساخت، تأمین مالی، بهره‌برداری و یا نگهداری یک پروژه یا خدمات زیرساخت عمومی‌اند. این قراردادها رابطه‌ای مشترک میان بخش دولتی و خصوصی ایجاد می‌کنند و خطرها، مسئولیت‌ها و پاداش‌ها را به اشتراک می‌گذارند (گریمزی و لويس، ۲۰۰۴: ۳۰-۱). قراردادهای مربوط به زیرساخت‌های حمل و نقل (برای مثال بزرگراه‌ها و فرودگاه‌ها)، قراردادهای مربوط به تسهیلات بهداشتی (بیمارستان‌ها و کلینیک‌ها)، و قراردادهای مربوط به تصفیه آب و فاضلاب، جزو این گروه به‌شمار می‌آیند.

ج) قراردادهای سیال^۳: قراردادهایی هستند که به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که انعطاف‌پذیر و قابل انطباق باشند و با تغییر نیازها و شرایط طرفین، امکان تغییر در حوزه، عملکرد یا سایر شرایط را فراهم کنند. آنها اغلب شامل سازوکارهایی برای بررسی منظم، مذاکره مجدد، یا تعدیل هستند (جنجان، ۲۰۰۷: ۸۳-۱۰۵). قراردادهای توسعه نرم‌افزار، قراردادهای تولید انعطاف‌پذیر و قراردادهای تحقیق و توسعه مشارکتی، جزو قراردادهای سیال به‌شمار می‌آیند.

د) قراردادهای مرکب^۴: قراردادهایی هستند که عناصری از انواع قراردادهای مختلف را ترکیب کرده و شامل روابط ترکیبی هستند (کایس، ۲۰۰۸: ۴۵۰-۵۰۰). قراردادهای اشتراک زمانی که جنبه‌های حقوق مالکیت و قراردادها را در هم می‌آمیزند، و قراردادهای فروش کالا و خدمات توأمان، قراردادهای مرکب و البته رابطه‌ای هستند، زیرا شامل روابط چندوجهی و مستمرند که به رویکردی انعطاف‌پذیرتر نیاز دارند.

-
1. Construction Contracts
 2. Public-Private Partnership Contracts
 3. Fluid Contracts
 4. Compound Contracts

۵) قراردادهای بدون پایان^۱: این گروه، قراردادهای انعطاف‌پذیری هستند که امکان انطباق و اصلاحات را با تکامل روابط بین طرفین فراهم می‌کنند. قراردادهای مذکور فاقد تاریخ پایان مشخصی‌اند و ممکن است شامل مقرراتی برای مذاکره مجدد یا تعدیل بر اساس رویدادهای آینده باشند (اشپايدل، ۲۰۰۰: ۸۲۳-۸۴۶).

۶) قراردادهای کار^۲: قراردادهای بین کارفرمایان و کارکنان یا کارمندان یا نمایندگان آنها (مانند اتحادیه‌ها) است که بر شرایط و ضوابط استخدام، از جمله دستمزد، مزایا، ساعات کار و وظایف شغلی حاکم‌اند. این قراردادها رابطه‌ای مداوم و اغلب طولانی مدت بین طرفین ایجاد می‌کنند (سامرز، ۱۹۶۹: ۵۲۵-۵۷۵).

۲.۲. کاربرد نظریه مرگ قراردادها در رویه قضایی

هرچند نظریه مرگ قراردادها زیربنای شکل‌گیری مفاهیمی همچون قراردادهای رابطه‌ای است، به‌طور مستقیم در پرونده‌های حقوقی مورد استناد قرار نگرفته است؛ اما قراردادهای رابطه‌ای و اصول و آثار آن در پرونده‌های متعددی مورد استناد دادگاه یا طرفین دعوا قرار گرفته‌اند که هر کدام دارای نکاتی ارزنده است.

الف) دعوی شرکت آلومینیوم آمریکایی آلکوا^۳ علیه گروه تجاری ایسکس^۴ در ۱۹۸۰؛ در سال ۱۹۶۷، این دو شرکت قرارداد بلندمدتی منعقد کردند که در آن شرکت آلکوا متعهد شد تا آلومینیوم مذاب گروه تجاری مذکور را برای تبدیل به سیم‌های آلومینیومی تأمین کند. در قرارداد برای افزایش قیمت آلومینیوم عرضه‌شده متناسب با افزایش عمومی قیمت کالاهای صنعتی، شاخص اقتصادی یک مؤسسه به نام WPI که تغییر قیمت کالاهای صنعتی مختلف را در طول زمان اندازه‌گیری می‌کرد، گنجانده شد. در دهه ۱۹۷۰، بحران جهانی نفت و سایر عوامل اقتصادی سبب شد تا هزینه‌ها به‌طور چشمگیری بیشتر از شاخص WPI افزایش یابد و شرکت آلومینیومی ضرر بدهد. در سال ۱۹۷۹، شرکت مزبور با این استدلال که افزایش بی‌سابقه هزینه‌ها، اجرای قرارداد را از نظر تجاری غیرممکن کرده است، خواستار فسخ قرارداد شد. دادگاه منطقه‌ای پنسیلوانیا، به ریاست قاضی تایتلبوم اذعان کرد که این قرارداد، یک «توافق رابطه‌ای» است که مستلزم مطابقت با شرایط متغیر در درازمدت است. دادگاه در ادامه، دکتین غیرعملی بودن اجرای قرارداد تجاری (ناشی از افزایش پیش‌بینی‌ناپذیر هزینه‌ها) را تحت بخش ۶۱۵-۲ UCC مطرح کرد. قاضی بیان کرد که هرچند طرفین قرارداد یک بند افزایش قیمت را برای

1. Open-Ended Contracts
2. Labor Contracts
3. Alcoa
4. Essex

محافظت از آلكوا در برابر خطر افزایش هزینه‌ها در نظر گرفته‌اند، اما این بند به‌دلیل رویدادهای اقتصادی پیش‌بینی‌نشده، نتوانسته است به این هدف دست یابد. دادگاه پس از اعلام غیرممکن بودن اجرای این قرارداد برای شرکت آلومینیومی، با معیار قرار دادن «هزینه تولید» از یک سو و نهادن سقفی برای آن در قرارداد از سوی دیگر، روش محاسبه قیمت را «اصلاح» کرد. تمایل دادگاه برای اصلاح قرارداد به‌منظور «حفظ روابط بلندمدت بین طرفین»، نشان‌دهنده تغییر رویکرد سنتی و فرمالیستی حقوق قراردادها و حرکت به سمت رویکردی معطوف به زمینه و رابطه است. این قضیه، اهمیت انعطاف‌پذیری، همکاری و انطباق را در حفظ چنین روابطی در مواجهه با شرایط پیش‌بینی‌نشده برجسته می‌کند (مکنیل، ۱۹۷۸: ۸۵۴-۹۰۵).

ب) دعوای هولدینگ نساجی با مسئولیت محدود بیرد^۱ علیه مارکس و اسپنسر^۲ در سال ۲۰۰۱ در انگلستان؛ در این پرونده، بیرد یک تولیدکننده پوشاک بود که بیش از ۳۰ سال پوشاک را برای مارکس و اسپنسر، یک خرده‌فروش بزرگ بریتانیایی عرضه می‌کرد. در سال ۱۹۹۹، خرده‌فروش تصمیم گرفت که به روابط خود با تولیدکننده خاتمه دهد و تنها چند ماه قبل از آن اطلاع‌رسانی کرد. تولیدکننده با طرح دعوایی چنین ادعا کرد که خرده‌فروش با پایان دادن به رابطه طولانی مدت عرضه بدون اخطار معقول، قرارداد ضمنی میان آنها را نقض کرده است. این هولدینگ نساجی استدلال کرد که سابقه طولانی روابط تجاری آنها، همراه با سرمایه‌گذاری‌ها و تعهدات شایان توجهی که توسط نساجی برای برآورده کردن الزامات شرکت خرده‌فروش انجام شده است، یک تعهد قراردادی ضمنی را برای طرف فسخ‌کننده ایجاد کرده است تا پیش از خاتمه رابطه، اطلاع‌رسانی منطقی کند. دادگاه تصدیق کرد که رابطه بین طرفین اگر یک قرارداد رابطه‌ای باشد، ضروری است که چنین الزاماتی در آن وجود داشته باشد. لکن دادگاه در انتها به نفع خرده‌فروش رأی داد، زیرا قرارداد مکتوبی بین طرفین وجود نداشته بود و تنها یک سری سفارش خرید فردی وجود داشت که توانایی تشکیل یک قرارداد ضمنی را نداشتند. نکته مهم این پرونده آن است که دادگاه علاوه بر پذیرفتن قراردادهای رابطه‌ای و حاکم بودن ویژگی‌های آن حتی اگر در متن قرارداد به آن اشاره نشده باشد، وجود توافق کتبی را لازم دانست تا بتوان روی آن تفسیر _ هرچند خارج از متن _ انجام داد. این درست همان نکته‌ای است که در اصول قراردادهای رابطه‌ای به آن اشاره داشتیم: ایجاد نقطه تعادلی میان بود و نبود شکل‌گرایی (مک کندریک، ۱۹۹۵: ۳۰۵-۳۳۳).

1. Baird

2. Marks & Spencer (M & S)

ج) دعوای شرکت با مسئولیت محدود رینور^۱ علیه شرکت با مسئولیت محدود بوباکس^۲، تولیدکننده کفش‌های بچگانه، در سال ۲۰۰۱ در نیوزلند؛ در این پرونده، بوباکس تولیدکننده کفش، برای فروش محصولات خود در انگلستان، با شرکت رینور قرارداد توزیع طولانی‌مدت داشت. در سال ۲۰۰۰، بوباکس تصمیم گرفت قرارداد توزیع خود را با رینور فسخ کرده و فروش مستقیم خود را در بریتانیا آغاز کند. رینور ادعا کرد که تولیدکننده کفش، با عدم ارائه اخطار معقول فسخ و با حسن‌نیت عمل نکردن، شروط ضمنی قرارداد را نقض کرده است. دادگاه استیناف نیوزلند ماهیت قرارداد توزیع میان این دو شرکت را بررسی و اذعان کرد که این، یک «قرارداد رابطه‌ای» است که با یک رابطه بلندمدت و مشارکتی و درجه بالایی از اعتماد و وابستگی متقابل بین طرفین متمایز می‌شود. دادگاه اعلام کرد که «با توجه به ماهیت رابطه‌ای قرارداد»، «تعهد ضمنی به حسن‌نیت و معامله منصفانه» وجود دارد، «حتی اگر این شروط در متن قرارداد درج نشده باشند». دادگاه بیان کرد که شرکت تولیدکننده کفش، با «عدم توجه به منافع» شرکت توزیع‌کننده و فسخ ناگهانی قرارداد، این تعهد ضمنی را نقض کرده است (تلی، ۲۰۰۴: ۵۶۱-۶۱۶).

پرونده مشابه دیگر، دعوای شرکت سنگاپوری عطر و لوازم آرایشی و بهداشتی با مسئولیت محدود یام سنگ^۳، علیه شرکت توزیع انگلیسی اینترنت‌شنال ترید^۴ در سال ۲۰۱۳ است. در این پرونده، قراردادی میان این دو شرکت ناظر بر توزیع انحصاری برخی از محصولات شرکت نخست در مناطق مشخص منعقد شده بود. شرکت سنگاپوری ادعا کرد که شرکت توزیع‌کننده با انجام اقدامات خلاف حسن‌نیت مختلف، از جمله ارائه اطلاعات نادرست، کاهش قیمت‌ها و عدم پایبندی به راهبردهای بازاریابی توافق‌شده، قرارداد توزیع و وظیفه ضمنی خود را برای حسن‌نیت نقض کرده است. وی افزود که این اقدامات، اعتماد و همکاری لازم برای موفقیت رابطه توزیع را تضعیف می‌کند. دادگاه عالی انگلستان و ولز با شناسایی قرارداد یادشده به‌عنوان «قرارداد رابطه‌ای»، وجود وظیفه ضمنی حسن‌نیت را در روابط میان آنها مجری دانست، و نقض این وظیفه را از سوی شرکت توزیع‌کننده تأیید کرد. این در حالی بود که دادگاه در ابتدا بیان داشته بود که به‌طور سنتی، قانون انگلستان بر خلاف بسیاری از حوزه‌های قضایی دیگر، تمایلی به رسمیت شناختن وظیفه عمومی حسن‌نیت در قراردادهای را ندارد. بنابراین حکم نهایی دادگاه، نشان‌دهنده اهمیت قراردادهای رابطه‌ای است که حتی ممکن است استثنایی خفیف بر سنت‌ها و رویه‌های سرزمینی یک نظام حقوقی باشد (لگات، ۲۰۱۶).

-
1. Raynor
 2. Bobux
 3. Yam Seng
 4. International Trade

د) پرونده دیمکس^۱ علیه تاد^۲ در سال ۲۰۰۲؛ پیرو قرارداد فرانچایز که میان این دو طرف برای تأسیس و راه اندازی یک کتابفروشی در شهر اوکلند نیوزلند منعقد شده بود و اختلافات ناشی از آن، دادگاه در نهایت همسو با ادعاهای تاد تأیید کرد که دیمکس با «عدم ارائه پشتیبانی کافی» و انجام رفتارهایی که توانایی دارندگان امتیاز را برای اداره موفقیت آمیز کتابفروشی تضعیف می کند، «تعهد همکاری در قراردادهای رابطه ای» را زیر پا گذاشته است (شورای گزارش قانون نیوزلند، ۲۰۰۴: ۲۹۷-۳۰۰).

۳. جایگاه نظریه مرگ قراردادهای در حقوق ایران

در این بخش با جست و جو در حقوق ایران و تحلیل موارد مشابه، با یافتن ردپای حضور نظریه مرگ قراردادهای و مفهوم قراردادهای رابطه ای، امکان تجسم آن را در حقوق داخلی می سنجیم و در همین حین برای اقتباس صحیح نظریه یادشده و اصول آن، به تعدیل سازی این نظریه در خلال موارد مشابه داخلی می پردازیم.

۳.۱. پذیرش نظریه مرگ قراردادهای در حقوق ایران

در حقوق ایران نیز می توان نشانه هایی از نظریه مرگ قراردادهای را مشاهده کرد. وجود استثنائات زیاد در قوانین تجاری و بانکی بر قواعد قانون مدنی در پی نیازمندی های معاصر و اثرگذاری آن بر قواعد حقوقی، بیانگر آن است که در نظام ما نیز این گونه نبوده که تمامی قراردادهای از طریق قواعد سنتی ناظر بر تراضی و عوض و... کنترل شوند. بنابراین تأثیر عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر حقوق قراردادهای که خود اصلی از اصول نظریه مرگ قراردادهایست دیده می شود. همچنین وجود قراردادهایی از قبیل قراردادهای استخدامی و بانکی، حاکی از آن است که ایده آزادی کامل طرفین در انتخاب طرف و نوع قرارداد و شرایط آن، قدرت چانه زنی، و دسترسی برابر به اطلاعات، همواره موجود نیست؛ این امر حتی در فرم های از پیش تعیین شده قراردادهایی که جنبه عمومی یا دولتی ندارند، همانند قرارداد اجاره محل مسکونی نیز جلوه گر می شود. بنابراین چنین نیست که در نظام حقوقی ما، قراردادهای همواره به طور کامل و دقیق، مقاصد و انتظارات طرفین خود را منعکس کنند (کاتوزیان، ۱۳۹۵: ۱۴۷-۲۰۳).

از سوی دیگر، باید گفت که مسئولیت قراردادی به معنای دقیق آن در قوانین ایران وجود ندارد. این ویژگی و استفاده از اصول مسئولیت مدنی به معنای خاص (یا غیرقراردادی) در

1. Dymocks

2. Todd

قراردادها، تأیید یک اصل از نظریه مرگ قراردادهاست. در حقوق اسلام نیز تفکیک میان مسئولیت قراردادی از غیرقراردادی دیده نمی‌شود.^۱

زمانی که نظریه مرگ قراردادها پذیرفته شود، راه برای پذیرش قراردادهای رابطه‌ای که اصلی از اصول آن و راه‌حلی در برابر توصیفات نظریه یادشده است نیز باز می‌شود. اگر در نظام حقوقی یک کشور آثاری از وجود اصول این قراردادها مشاهده شود، این خود نشانه‌ای بر غنی بودن ادبیات حقوقی آن کشور خواهد بود. در ادامه، موارد مشابهی در حقوق ایران با مفهوم و اصول قراردادهای رابطه‌ای، گردآوری و تعدیل‌سازی شده‌اند و به آثار آن نیز اشاره شده است.

۲.۳. مصادیق مشابه قراردادهای رابطه‌ای در حقوق ایران

(الف) مصادیق قراردادهای رابطه‌ای که در مبحث نخست از بخش دوم از نظر گذشت، در حقوق ایران مفاهیمی پذیرفته شده‌اند؛ هرچند در مورد برخی از آنها، به کار بردن چنین عناوینی رایج نباشد.

(ب) در نظام حقوقی ایران، بر نقش عرف و مبنا قرار گرفتن آن در حوزه قراردادها تأکید بسیاری شده است. در این زمینه می‌توان به مواد ۲۲۰ و ۲۲۵ قانون مدنی اشاره کرد. البته مراد ما از عرف در اینجا، «عرف موضوعی» است، نه عرف حکمی که توسط قانونگذار مشخص شده و جهل به آن نیز مسموع نیست. چنین عرفی با اصول قراردادهای رابطه‌ای که انگشت تأکید خود را بر عرف کاری یا عرف روابط بین طرفین می‌گذارد، همسوست.

(ج) نهاد اعسار در نظام حقوقی ایران پذیرفته شده است که جلوه‌هایی از آن را می‌توان در مواد ۳ و ۷ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۳ و مواد ۵۰۴، ۵۰۶ و ۵۰۷ قانون آیین دادرسی مدنی مشاهده کرد. این امر قراردادها را از اجرای خشک درمی‌آورد و با منعطف نمودن آن و توجه به وضعیت طرفین، حالت رابطه‌ای به آن می‌بخشد. همچنین در نظام

۱. با توجه به منحصر بودن منابع ضمان قهری در مصادیق معین (اتلاف، تسبیب، ید و...)، صرف نقض تعهد بدون اینکه مصداق هیچ‌یک از عناوین ضمان باشد، منبع مستقلی برای ضمان نیست. مطابق نظر مشهور فقیهان، تقویت منفعت مصداقی از اتلاف، تسبیب، ید، استیلا و... نبوده است؛ «مگر آنکه در قرارداد تصریح شده یا عرفی وجود داشته باشد که به منزله تصریح در قرارداد باشد». ماده ۲۲۱ قانون مدنی نیز در پی بیان چنین حکمی بوده است، و نه در پی تأسیس مسئولیت قراردادی. با این حال، فقه امامیه در یک قرن گذشته دچار تحولاتی شده است و دیدگاه محدود بودن منابع ضمان به موارد مشخص زیر سؤال رفته و سعی در ایجاد قاعده عام ضمان یا مسئولیت صورت گرفته است. از سوی دیگر در مفهوم اتلاف توسعه ایجاد شده است، به گونه‌ای که آن را شامل تقویت منفعت نیز دانسته‌اند. اما با وجود این، تمامی این تحولات، ذیل مسئولیت‌های عام‌تر غیرقراردادی صورت گرفته و مسئولیت قراردادی به‌طور متمایز شناسایی نشده است (کاظمی و زارعی، ۱۴۰۱: ۲۵۰ و ۲۵۱).

حقوقی ایران، تقسیط و مهلت دادن توسط دادگاه - با توجه به وضعیت مدیون - پذیرفته شده است و در این زمینه می‌توان به ماده ۲۷۷ قانون مدنی اشاره کرد.

د) اصلاح قضایی یا تعدیل قضایی قرارداد - هرچند به دشواری و در موارد و با شرایط بسیار خاص - در حقوق ایران مطرح شده است. دشواری پذیرش تعدیل از این رو بوده که در نظام حقوقی ایران بر خلاف نظام‌های کامن‌لا، دادگاه‌ها اصولاً امکان دخالت در قراردادی را که به‌نحو صحیح منعقد شده است، ندارند.^۱ در هر صورت، چیزی که جای خالی آن در قوانین ایران احساس می‌شود، وجود مرحله «دعوت به مذاکره مجدد» پیش از تعدیل آن است؛ مرحله‌ای که در ماده ۱۱۹۵ قانون مدنی فرانسه (مصوب ۲۰۱۶) نیز پیش‌بینی شده است. در ادامه باید به ابطال قضایی قراردادهای اشاره کرد که در حقوق ایران به ظاهر پذیرفته نشده است.^۲

ه) در خصوص حسن‌نیت باید گفت که این نهاد نقش بسیار کم‌رنگی در حقوق و رویه قضایی ایران دارد و با وجود اشاره در برخی قوانین - که در پاره‌ای نیز به معنای داشتن چهل به‌کار رفته است - قاعده‌ای عام از آن شکل نگرفته است. در نتیجه این نهاد بیشتر باری اخلاقی را بر دوش می‌کشد. البته این بدان معنا نیست که نظام حقوقی ایران با سوءنیت، از طریق ابزارهای خاص خود مبارزه نمی‌کند.^۳ برخی محققان بیان کرده‌اند که کارکرد حسن‌نیت در حقوق ایران، توسط دو نظریه «تعامل» و «ظهور مصحح اعمال حقوقی» اجرا شود (کریمی و سلیمیان، ۱۴۰۰: ۲۴۵ و ۲۴۶).^۴ البته شناسایی حسن‌نیت در روابط اقتصادی و تجاری بین‌المللی ضروری است و به

۱. پذیرش امکان تعدیل قضایی قرارداد نیز در صورت برهم خوردن شدید و پیش‌بینی‌ناپذیر شرایط اقتصادی طرفین (و نه به‌طور مثال تورمی که در شرایط فعلی ایران همواره پیش‌بینی‌پذیر و رایج است)، به‌نحوی که اجرای آن ضرری شود، از مجرای قواعد و اصول حقوقی-فقهی چون شرط ضمنی، لاضرر، نفی عسر و حرج، قاعده میسر و نظریه غبن حادث امکان‌پذیر است.

۲. به‌نحوی که حتی اگر امکان اعمال تعدیل نباشد، به استناد غیرممکن شدن اجرای قرارداد (که البته در حین تشکیل قرارداد موجود نبوده و الا عقدی منعقد نمی‌شد)، قرارداد منفسخ خواهد شد - و نه ابطال توسط محکمه - و چنین حکمی مبنایی فقهی دارد.

۳. برای مثال در حقوق ایران، تعهد به دادن اطلاعات در دوره پیش قراردادی به‌عنوان یک قاعده کلی پیش‌بینی نشده است. اما اگر در اثر عدم اطلاع، اشتباهی برای طرف دیگر به‌وجود آید، در صورتی که این اشتباه در کیفیت و مشخصات اصلی مورد معامله باشد، امکان فسخ یا بطلان قرارداد را فراهم می‌آورد.

۴. توضیح آنکه: عقد به ما هو عقد، اقتضائاتی را به‌همراه خود دارد. تعامل و توافق، دو مقتضای عقد شمرده می‌شوند. تعامل، به‌طور مثال، مقرر می‌دارد که طرفین اطلاعات مرتبط با هدف قرارداد را رد و بدل کنند؛ و توافق به‌عنوان مثال سبب پدیدآیی حکم منع غرر می‌گردد.

ظهور مصحح اعمال حقوقی نیز قاعده‌ای اصطیادی است که به اصاله الظهور برمی‌گردد؛ بدین‌صورت که اگر فردی ظن، آن هم نوعی، شکل گیرد و در تشکیل این ظن نیز طرف مقابل وی مقصر بوده باشد، عمل حقوقی وی صحیح تلقی خواهد شد.

رسمیت شناختن آن در قوانین ایران و تعیین ضابطه برای آن - بر خلاف ابطال قضایی - با مانعی مهم روبه‌رو نخواهد بود، و پذیرش قراردادهای رابطه‌ای، این فرآیند را تسریع خواهد کرد.

۵) در نظام حقوقی ایران، اگر سقوط خیار غبن شرط شده باشد، شرط یادشده، منصرف از غبن افحش که مراتب بالای غبن است، خواهد بود. این امر در رأی وحدت رویه ۸۲۱ سال ۱۴۰۱ صادره از هیأت عمومی دیوان عالی کشور نیز به‌درستی بیان شده است. وجود امری چنین، همسوی اصول قراردادهای رابطه‌ای خواهد بود، زیرا در تفسیر قرارداد صرفاً به شروط ذکرشده توجه نمی‌شود و با جست‌وجوی قصد واقعی طرفین در این رابطه، به‌دنبال اجرای حسن‌نیت و انصاف، یا تعامل و عدالت خواهد بود.

و) از اصول قراردادهای رابطه‌ای، وجود رویکردهای منعطف‌تر برای جبران خسارت است. چنین امری را در نظام حقوقی ایران می‌توان در مواردی چون تخفیف خسارت که در ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی بیان شده و یا برقراری مستمری مندرج در مادی ۶ همان قانون یافت. تلاش‌هایی چنین درخور تحسین است، هرچند موارد نقص قانونی ما در حیطه مسئولیت مدنی بیشتر از موارد قانونگذاری شده آن بوده و موادی از آن نیز به‌طور پراکنده در قانون مجازات اسلامی ذکر شده‌اند.

ز) در خصوص تفاسیر فرا لفظی - از دیگر اصول قراردادهای رابطه‌ای - ابتدا باید به جایگاه نظام حقوقی ایران که به نظام‌های رمی - ژرمنی نزدیک‌تر است توجه کرد، زیرا در این نظام‌ها اصولاً شکل‌گرایی بیشتری نسبت به نظام‌های کامن‌لایی در خصوص اعمال دقیق قانون و قواعد حقوقی وجود دارد (دوورکین، ۱۹۸۶: ۱۷۶-۲۷۵). در نظام حقوقی ایران اغلب تفاسیری لفظی صورت می‌پذیرد؛ اما راه برای تفاسیر هدف‌گرا و تاریخی - در بستر هرمنوتیک شک‌گرایانه - نیز باز است؛ چه‌بسا بسیاری از حقوقدانان و قضات و وکلا با انتخاب چنین تفاسیری و اهمیت‌بخشی به روح قانون در پی تحقق عدالت هستند. یکی از آثار پذیرش قراردادهای رابطه‌ای در حقوق ایران، دوری از شکل‌گرایی و رواج بیشتر چنین تفاسیری خواهد بود. راه دیگر برای منعطف‌سازی قراردادها و صورت گرفتن تفاسیری مناسب‌تر از آن، استفاده بیشتر از شروط باز (همانند شروط تعدیل قیمت، استانداردهای عملکرد و بهترین تلاش یا تلاش معقول) و درج شروط ناظر بر پیش آمدن شرایط سخت و دعوت به مذاکره مجدد است.

حسن‌نیت در معنای مثبت خود که تعهداتی را بر دوش طرفین قرارداد می‌گذارد، شبیه به نظریه تعامل و در معنای سلبی خود که به کاستی‌های عقد کمک می‌کند، نزدیک به نظریه ظهور خواهد بود.

در هر صورت، با وجود پذیرش انعطاف، اقتباس پاره‌ای از آشکال فرمالیسم امری اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. برای نمونه کتبی بودن قراردادهای و رسمی بودن سند در مورد معامله اموال غیرمنقول که بحرانی اساسی در نظام حقوقی ماست، مفید و ضروری جلوه می‌کند.

ح) «نظریه حفظ یا نجات قرارداد»^۱ که در حقوق فرانسه مطرح شده است و نوعی «تنظیم عقد»^۲ است، همسو با اصول قراردادهای رابطه‌ای بوده و در حقوق ایران مشابه آن «اصل صحت» است. این نظریه در ماده ۱۱۸۶ قانون مدنی فرانسه مقرر می‌دارد که قراردادی که باطل است، در صورتی قابل تبدیل به عقد دیگری است که شرایط صحت آن را داشته باشد و با قصد اصلی طرفین مطابقت داشته باشد. همچنین ماده ۱۱۸۷ همان قانون بیان می‌دارد که وقتی شرطی در عقد باطل است، در صورتی که بتوان آن را از بقیه عقد منفک کرد، بدون اینکه به تعادل کلی حقوق و تعهدات طرفین خدشه وارد شود، کل عقد باطل نخواهد شد. در فقه حنفی نیز میان فساد عقد و بطلان عقد تمایز قائل شده‌اند و عقد فاسد را قابل تصحیح می‌دانند. از موارد فساد عقد نیز به وجود شرط فاسد، نقص در ارکان به‌طور مثال عدم ذکر مدت در جایی که درج آن لازم است، و وجود ابهام در موضوع عقد اشاره می‌کنند (الزحیلی، بی‌تا: ۳۱۵۶). در حقوق ایران، اجرای نظریه نجات قرارداد در سایه اصل صحت می‌تواند اجرا شود و محدوده آن تا جایی است که به توافق اصلی صدمه نرساند. افزون بر این پذیرش قراردادهای رابطه‌ای در حقوق ایران، با توجه به تأکید آن بر روابط میان طرفین و حفظ قرارداد، می‌تواند نقطه آغازی برای تفکیک میان فساد و بطلان عقد باشد.

ط) سازوکارهای حل اختلاف خارج از محکمه مانند میانجی‌گری و داوری در حقوق ایران پذیرفته شده‌اند و رواج رو به فزونی دارند. چنین امری در تطابق با اصول نظریه مرگ قراردادهای و عقود رابطه‌ای خواهد بود.

نتیجه و پیشنهاد

به‌عنوان نتیجه از بررسی‌های انجام‌گرفته باید گفت:

یکم. نظریه مرگ قراردادهای بیان می‌دارد که در عصر مدرن، قراردادهای سنتی کارایی خود را از دست داده‌اند و اصول آن نیز مانند آزادی قراردادی در عمل اجرا نمی‌شود. از ویژگی‌های این نظریه می‌توان این موارد را نام برد: توجه به رفاه اجتماعی در قراردادهای، کمرنگ شدن مرز میان

1. Sauvetage du Contrat

2. Regularisation

این نظریه مربوط به تنظیم علت مادی قرارداد می‌شود، بر خلاف تنفیذ که مربوط به تنظیم علت فاعلی قرارداد می‌گردد.

حقوق قراردادهای و مسئولیت مدنی _ که در هر دو وظیفه احتیاط عمومی و عمل معقول وجود دارد _، نفی فرمالیسم یا شکل گرایی در قراردادهای، توجه به انتظارات و شرایط واقعی طرفین، و زیر سؤال بردن نظریه عوض قراردادی.

دوم. در امتداد نظریه مرگ قراردادهای، مفهوم قرارداد رابطه‌ای، به عنوان گریزی در برابر محدودیت‌های حقوق سنتی قراردادهای و با هدف تمرکز بر مدیریت روابط طرفین ارائه شد. با توجه به وجود جنبه رابطه‌ای در تمامی قراردادهای، این مفهوم نو و اصول آن قابلیت استفاده در انواع قراردادهای، و نه تنها قراردادهای بلندمدت و مشارکتی، را دارد. از اصول قراردادهای رابطه‌ای می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: همکاری و انعطاف در روابط قراردادی، تأیید امکان تغییر نیازها و شرایط طرفین، حاکم دانستن هنجارها، آداب و رسوم و رویه‌های اجتماعی بر قرارداد، ارائه تفاسیر فرامتنی و توجه به زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی، پیشنهاد استفاده از شروطی در قرارداد همچون شروط باز، بهره‌گیری متعادل از فرمالیسم یا شکل گرایی برای مخدوش نساختن وضوح و پیش‌بینی‌پذیری قرارداد، پیش کشیدن سازوکارهای فراقانونی و خارج از محکمه چون عمل متقابل، میانجی‌گری و داوری و ایجاد دادگاه‌های قراردادی.

سوم. در حقوق ایران رگه‌هایی از نظریه مرگ قراردادهای، در انحرافات از قانون مدنی در قانون تجارت و دستورالعمل‌های بانکی، زیر پا گذاشتن اصل آزادی قراردادی در بیشتر عقود حتی قراردادهای غیردولتی و شخصی، و وحدت مسئولیت قراردادی و خارج از قرارداد، مشاهده می‌شود. در همین زمینه قرائنی برای استقبال از قراردادهای رابطه‌ای در حقوق ایران به چشم می‌خورد که عبارت‌اند از: پذیرش مصادیق قراردادهای رابطه‌ای و شروط باز، تأکید بر عرف، پذیرش نهاد اعسار، تقسیط و اعطای مهلت برای اجرای تعهد، پذیرفتن اصلاح یا تعدیل قضایی، پذیرش حسن‌نیت از راه مقابله با نقض آن و همچنین از راه اجرای دکترین تعامل و ظهور مصحح اعمال حقوقی، ساقط نشدن غبن افحش در شرط سقوط خیار مذکور، نشان دادن انعطاف در قوانین جبران خسارت مانند بیان موارد تخفیف خسارت، راه‌یابی تفاسیر فرالفظی مانند هدف‌گرا و توجه به روح قانون در کلام حقوقدانان و قضات و فاصله گرفتن نسبی از شکل گرایی، اساس بودن اصل صحت که تا حدی کارکرد نظریه حفظ یا نجات قرارداد را نیز به دوش می‌کشد، و پذیرش سازوکارهای فراقانونی و خارج از قرارداد مانند عمل متقابل، میانجی‌گری و داوری.

چهارم. در حقوق ایران، اصل «آزادی قراردادهای» همچنان یکه‌تازی می‌کند و چنین اصل مهم و تأثیرگذاری را که اساس حقوق قراردادهای ماست، نباید به راحتی کنار گذاشت. پذیرش اصل «الزام‌آور بودن قراردادهای» نیز برای سلامت حقوق قراردادهای ضروری است. بنابراین حین اعمال نظریه مرگ قراردادهای باید به این تنبهاات توجه کرد و برای دستیابی به فواید این نظریه

(مانند وجود یک سری الزامات حتی اگر در متن قرارداد ذکر نشده باشند)، به گزینش متناسب (برای مثال، انتخاب نظر چارلز فرید به جای نظر رادیکال تر گیل مور) و چکش کاری اصول آن روی آورد.

همچنین در حقوق ایران نباید اصول حقوق قراردادهای سنتی را به طور کامل کنار گذاشت یا «وجود مستقل حقوق قراردادهای» را زیر سؤال برد و آن را به کل با مسئولیت مدنی ادغام کرد، زیرا به روشنی، کاربرد آن بسیار بیشتر از وجود انحرافات از آن و یا ایجاد موانع توسط آن است. البته چنین امری نافی اصلاح دائمی و افزودن ها و کاستن ها در دنیای حقوق قراردادهای نخواهد بود. اما باید چنین تعبیر کرد که قراردادهای دست کم در حقوق ایران، دچار «بیماری» و نه مرگ شده اند. در این مسیر، می توان رویکردی ظریف تر، متعادل تر و حساس تر به زمینه متصور شد که ارزش ها و کارکردهای اصلی حقوق قراردادهای را حفظ می کند و در عین حال، آنها را با نیازها و واقعیت های جامعه مدرن تطبیق می دهد. به تعبیر دیگر، می توان پلی میان حقوق قراردادهای سنتی و نظریه مرگ قرارداد متصور شد که رویکردی عمل گرایانه و متعادل به چالش ها و فرصت های حقوق قراردادهای مدرن ارائه می دهد. همچنین باید توجه داشت که در حقوق ایران، تعیین «ثمن» در قراردادهای معوض جزو ارکان اصلی قرارداد بوده و چنین امری قراردادی است. دادگاه مجاز به تعیین ثمن نیست و اصولاً حق دخالت در آن را، جز مواردی چون پیدایش غبن حادث، ندارد. همچنین همواره باید به «اصل عدم غرر» توجه کرد. برای نمونه آوردن شروط باز و کلی در قراردادهای، نباید به گونه ای که سبب مجهول ماندن عوضین گردد _ و نه ناقص و موکول شده به مذاکرات آتی _ باشند. فلسفه منع غرر نیز، لطمه زدن به تراضی که مقتضای عقود است، می باشد. از این رو رعایت این اصل نیز در تطابق با قراردادهای رابطه ای و دوری گزیدن از ایرادات متوجه بر آن خواهد بود. در نتیجه، حقوق ایران با چنین ابزارهایی، می تواند نقطه تعادلی را میان اهمیت به توافق طرفین و جاری ساختن اصول قراردادهای رابطه ای ایجاد کرده و ضابطه سازی کند.

پنجم. نظام حقوقی ما باید تحمل خود را در روبه رو شدن با مفاهیم نو و استثنائاتی که ضربه بر پیکره حقوقی آن وارد نمی کنند بالا ببرد و در این مواجهه، حقوقدانان ما نه باید دچار از خود بیگانگی شوند و نه دچار جمود یا هراس از پذیرش نهادهای تازه. همان گونه که در مبحث رویه قضایی مشاهده کردیم، دادگاه عالی انگلستان و ولز با شناسایی قرارداد رابطه ای، وجود وظیفه ضمنی حسن نیت را در روابط میان طرفین مجری دانست و نقض این وظیفه را از سوی یکی از اطراف قرارداد تأیید کرد؛ هرچند بیان کرده بود که به طور سنتی، قانون انگلستان بر خلاف بسیاری از حوزه های قضایی دیگر، تمایلی به به رسمیت شناختن وظیفه عمومی حسن نیت در قراردادهای را ندارد. اصول سنتی باید هر زمان به مبارزه دعوت شوند، هرچند به دشواری و در

طی فراز و نشیب رنج تاریخ حاصل شده باشند. اقتضای روزگار نیز چنین است که درست در جایی که گمان می‌بریم به مقصد رسیده‌ایم، مسیر جدید دیگری مقابل ما نمایان می‌شود. به بیان استاد مرحوم دکتر کاتوزیان، اینکه به کار بستن چنین مفاهیم جدیدی ممکن است سبب بروز اختلاف میان حقوقدانان و قضات در کشور شود، دلیل مناسبی برای دوری از نهادهای سودمند و کارا نیست؛ مگر در مورد خود قانون مدنی نیز اختلاف حتی میان قضات دیوان عالی کشور وجود ندارد؟ (کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۱۱۲).

نشم. پیشنهاد می‌شود پیش از اعمال تعدیل قضایی، دعوت به مذاکره مجدد توسط قضات صورت گیرد و چنین مرحله‌ای نیز در قوانین (همانند ماده ۱۱۹۵ قانون مدنی فرانسه) پیش‌بینی شود؛ نهاد حسن نیت آشکارا در حقوق ایران پذیرفته شود، زیرا نظریه‌های تعامل و ظهور مصحح اعمال حقوقی، برای انجام کارکردهای آن کافی نیست و از سوی دیگر، برای ارتباطات فرامرزی، شناسایی و تعریف آن و تمهید شرایطی برای آن در قوانین داخلی ضروری جلوه می‌کند؛ قانون مسئولیت مدنی به‌طور مستقل از قانون مجازات تکمیل شود تا جایگاه این نظام یکپارچه و مستحکم شده و رویکردهای انعطاف‌پذیر جبران خسارت در دکترین مسئولیت مدنی ما که هم سو با اصول نظریه مرگ قراردادهاست خود را نشان دهد؛ شکل‌گرایی در برخی موارد برای تأمین استحکام نظام حقوقی ما، همانند اعتبار انحصاری اسناد رسمی در معاملات غیرمنقول، به رسمیت شناخته شود و در همسو شدن با نظریه نجات قرارداد، میان بطلان عقد و فساد عقد تمایز قائل شویم و دومی را قابل تصحیح بدانیم.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز ازدزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

قدردانی

بدین‌وسیله از داوران محترم جهت ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- کاتوزیان، امیرناصر (۱۳۹۵). *قواعد عمومی قراردادها*. ج ۱، چ سیزدهم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، امیرناصر (۱۳۹۳). نقش عدالت و انصاف در حقوق ایران. *فصلنامه وکیل مدافع*، ۴ (۱۲ و ۱۳)، ۱۰۷-۱۱۵، در: https://www.vakilmodafemag.ir/article_53061.html (مرداد ۱۴۰۳).
- کاظمی، محمود؛ زارعی، علی (۱۴۰۱). ماهیت و مبنای مسئولیت قراردادی: مطالعه تطبیقی در حقوق اسلام و فرانسه. *فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، ۹ (۳)، ۲۵۶-۲۲۵، در: https://csi.wqom.ac.ir/article_2166.html (۳۰ تیر ۱۴۰۳).
- کریمی، عباس؛ سلیمیان، ابوالفضل (۱۴۰۰). تعهد حسن نیت در قراردادها در حقوق ایران و فرانسه. *دوفصلنامه تمدن حقوقی*، ۴ (۸)، ۲۴۸-۲۳۴، در: https://www.pzhfars.ir/article_132723.html (۲۸ تیر ۱۴۰۳).
- الزحیلی، وهبه (بی تا). *الفقه الاسلامی و ادلته*. ج ۴، دمشق: دارالفکر.

References

- Al-Zuhayli, W. (n.d.). *Islamic Jurisprudence and Its Evidence*. Vol. 4, Damascus: Dar al-Fikr. [in Arabic]
- Atiyah, P. (1979). *The Rise and Fall of Freedom of Contract*. Oxford: Clarendon Press.
- Choi, T., & Hong, Y. (2002). Unveiling the Structure of Supply Networks: Case Studies in Honda, Acura, and DaimlerChrysler. *Journal of Operations Management*, Elsevier, Amsterdam, 20 (5), 469-493, DOI: 10.1016/S0272-6963(02)00025-6.
- Collins, H., & Wightman, J. (2003). *Implicit Dimensions of Contract: Discrete, Relational, and Network Contracts*. Oxford: Hart Publishing.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Feinman, J. (2000). Relational Contract Theory in Context. *Northwestern University Law Review*, 94 (3), 737-748, Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/illlr94&div=30&id=&page=>, (Accessed May 30, 2024).
- Fisher, M. (1993). *American Legal Realism*. New York: Oxford University Press.
- Fried, C. (1981). *Contract as Promise: A Theory of Contractual Obligation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Geis, G. (2008). Automating Contract Law. *New York University Law Review*, 83 (2), 450-500, Available at: <https://www.nyulawreview.org/issues/volume-83-number-2/automating-contract-law/> (Accessed June 1, 2024).

- Gilmore, G. (1974). *The Death of Contract*. Columbus: Ohio State University Press.
- Goetz, C., & Scott, R. (1981). *Principles of Relational Contracts*. *Virginia Law Review*, 67 (6), 1089-1150, DOI: 10.2307/1072743.
- Grimsey, D., & Lewis, M. (2004). *Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Harrigan, K. R. (1988). Joint Ventures and Competitive Strategy. *Strategic Management Journal*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 9 (2), 141-158, DOI: 10.1002/smj.4250090205.
- Horwitz, M. J. (1992). *The Transformation of American Law: 1870-1960: The Crisis of Legal Orthodoxy*. New York: Oxford University Press.
- Jennejohn, M. (2007). Collaboration, Innovation, and Contract Design. *Columbia Law and Economics Working Papers*, No. 319, Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1014420 (Accessed July 8, 2024).
- Karimi, A., & Salimian, A. (2021). The Obligation of Good Faith in Contracts in Iranian and French Law. *Legal Civilization Quarterly*, 4 (8), 234-248. Available at: https://www.pzhfars.ir/article_132723.html (Accessed July 18, 2024) [in Persian].
- Katouzian, A. N. (2016). *General Principles of Contracts*. 1. 13th Edition, Tehran: Enteshar Co. [in Persian].
- Katouzian, A. N. (2014). The Role of Justice and Equity in Iranian Law. *Vakil-e Modafe' Quarterly*, 4 (12 & 13), 107-115, https://www.vakilmofademag.ir/article_53061.html (Accessed July 22, 2024) [in Persian].
- Kazemi, M., & Zarei, A. (2022). The Nature and Basis of Contractual Liability: A Comparative Study in Islamic and French Law. *Comparative Studies of Islamic and Western Law Quarterly*, 9 (3), 225-256. Available at: https://csi.w.qom.ac.ir/article_2166.html (Accessed July 20, 2024) [in Persian].
- Kronman, A. T. (1983). Paternalism and the Law of Contracts. *Yale Law Journal*, 92 (5), 763-798, Available at: <https://digitalcommons.law.yale.edu/ylj/vol92/iss5/1/>, (Accessed June 2, 2024).
- Leggatt, G. (2016). *Contractual Duties of Good Faith*. Lecture to the Commercial Bar Association, Judiciary of England and Wales, London, Available at: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/10/mr-justice-leggatt-lecture-contractual-duties-of-faith.pdf>, (Accessed July 6, 2024).
- Macaulay, S. (1963). Non-Contractual Relations in Business: A Preliminary Study. *American Sociological Review*, 28 (1), 55-67, DOI:10.2307/2090458.

- Macaulay, S. (1985). An Empirical View of Contract”, *Wisconsin Law Review*, (3), 465-482. Available at: https://law.wisc.edu/facstaff/macaulay/papers/empirical_view_of_contract.pdf, (Accessed May 29, 2024).
- Macaulay, S. (2003). The Real and the Paper Deal: Empirical Pictures of Relationships, Complexity and the Urge for Transparent Simple Rules. *Modern Law Review*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 66 (1), 44-79, DOI: 10.1111/1468-2230.6601003.
- MacKendrick, E. (1995). The Regulation of Long-Term Contracts in English Law. in *Good Faith and Fault in Contract Law*, Beatson, Jack and Freidman, Daniel, Oxford: Clarendon Press.
- MacNeil, I. (1974). The Many Futures of Contracts. *Southern California Law Review*, 47 (3), 691-816, Available at: <http://alliancecontractingelectroniclawjournal.com/wp-content/uploads/2017/04/MacNeil-I.-1973-1974-%E2%80%98The-Many-Futures-of-Contracts%E2%80%99.pdf> (Accessed June 14, 2024).
- MacNeil, I. (1978). Contracts: Adjustment of Long-Term Economic Relations Under Classical, Neoclassical, and Relational Contract Law. *Northwestern University Law Review*, 72 (6), 854-905, Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/illlr72&div=46&id=&page=> (Accessed July 7, 2024).
- MacNeil, I. (1980). *The New Social Contract: An Inquiry into Modern Contractual Relations*. New Haven: Yale University Press.
- MacNeil, I. (2000). Relational Contract Theory: Challenges and Queries. *Northwestern University Law Review*, 94 (3), 877-907, Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/illlr94&div=36&id=&page=> (Accessed July 4, 2024).
- New Zealand Council of Law Reporting (2004). *The New Zealand Law Reports*. Council of Law Publisher, New Zealand.
- Rémy, P. (1977). *La responsabilité contractuelle: Histoire d'un faux concept*, Paris: Dalloz.
- Schwartz, A., & Scott, R. (2003). Contract Theory and the Limits of Contract Law, *Yale Law Journal*, 113 (3), 541-619, DOI: 10.2307/3657531.
- Scott, R. (1987). Conflict and Cooperation in Long-Term Contracts, *California Law Review*, 75 (6), 2005-2054, Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/310/ (Accessed July 8, 2024).
- Scott, R. (2000). The Case for Formalism in Relational Contract. *Northwestern University Law Review*, Chicago, 94 (3), 847-876, Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/illlr94&div=35&id=&page=> (Accessed June 20, 2024).

- Scott, R. (2004). The Death of Contract Law. *University of Toronto Law Journal*, 54 (4), 369-390, DOI: 10.1353/tlj.2004.0017.
- Speidel, R. E. (2000). The Characteristics and Challenges of Relational Contracts. *Northwestern University Law Review*, 94 (3), 823-846, Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/illlr94&div=34&id=&page=> (Accessed July 8, 2024).
- Summers, C. (1969). Collective Agreements and the Law of Contracts. *Yale Law Journal*, 78 (4), 525-575, Available at: <https://digitalcommons.law.yale.edu/ylj/vol78/iss4/2/> (Accessed June 30, 2024).
- Sweet, J., & Schneier, M. (2013). *Legal Aspects of Architecture, Engineering, and the Construction Process*, Stamford: Cengage Learning Publisher, 9th Edition.
- Tetley, W. (2004). Good Faith in Contract: Particularly in the Contracts of Arbitration and Chartering. *Journal of Maritime Law and Commerce*, Jefferson Law Book Company, Silver Spring, 35 (4), 561-616. Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jmlc35&div=33&id=&page=> (Accessed July 11, 2024).